

Сергій Борзов

Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського
аспірант (Україна)

e-mail: borzovss@ukr.net

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4077-6327>

Радянська соціально-політична історія 1920-х рр. та її інтерпретаційна періодизація у працях Роберта Конквеста

Анотація. Мета статті. Дослідити наукові праці американського ученого Р. Конквеста, його фактологічні пріоритети і концептуальні підходи висвітлення радянської соціально-політичної історії 1920-х рр., тлумачення ним її періодизації, порівнюючи з радянською історіографією. **Методологію дослідження** становлять класичні методи історичних досліджень (хронологічний, порівняльний, історіографічного аналізу, наукової аналогії). Застосовано комбінований підхід, який поєднує наявність історичного контексту з його критичним історіографічним тлумаченням. Уперше об'єктом комплексного дослідження є науковий доробок історика Р. Конквеста, автора відомих праць – «Великий терор» і «Жнива скорботи», що і зумовлює певною мірою **наукову новизну**. Інтелектуальну діяльність ученого пов'язують переважно з вивченням проблем Голодомору. Однак поза увагою опинилися його оригінальні інтерпретації суспільно-політичних подій в Україні 1917–1929 рр., становлення і функціонування радянської системи влади, ролі і місця її еліт, тлумачення епохи Непу, масового голоду 1921–1923 рр. **Періодизація радянської політичної історії**, яку застосував Р. Конквест, розглядається нами в історіографічному ключі. Важливо виділити його наукові інтерпретації подій і явищ, підкреслити авторську концепцію, з'ясувати відмінності у порівнянні з радянською історіографією. Такий підхід видається нам інноваційним. **Висновки.** Зазначено, що періодизація Р. Конквестом соціально-політичних процесів у 1920-х рр. мала цифрову (класичне датування подій) і суто інтерпретаційну (авторське тлумачення явищ і процесів). Його наукові оцінки воєнного комунізму, Непу, політичної боротьби у ВКП(б) за лідерство і владу – історично достовірні та аргументовані. Ключові хронологічні періоди (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), які названо ученим, логічно та історично взаємопов'язані. Оригінальною та інноваційною є періодизація більшовицької окупації України, сама постановка проблеми та її висвітлення. Радянолог, політолог та історик Р. Конквест відмовився від періодизації соціально-політичної історії 20-х рр., канонізованої радянською історіографією.

Ключові слова: Р. Конквест, Неп, воєнний комунізм, революція, селянська війна, голод 1921-1923 рр., Україна, зернова проблема.

Постановка проблеми. Текстологічний аналіз праць Р. Конквеста виконано у поєднанні історіографічного дискурсу з хронологією висвітлення основних подій і явищ в УСРР 20-х рр., радянської соціально-політичної історії. Не вони становлять об'єкт дослідження, хоч і перебувають у центрі нашої уваги, а інтелектуальний внесок ученого, його наукова спадщина. Предметом є конкретні тлумачення соціально-політичних процесів в Україні – революційних змін, воєнного комунізму, Непу, виникнення зернової проблеми, «надзвичайних» заходів тощо. Для Р. Конквеста періодизація – не самоціль, а лише інструмент фіксації подій і явищ, не їх ідеологічна канонізація за аналогією з радянською історіографією. Для нашого науково-історичного дослідження важливо встановити форми періодизації, тобто не лише класичне датування події, а їх політичні символи (Неп, воєнний комунізм тощо).

Аналіз джерел та останніх досліджень. Основними історіографічними джерелами є праці самого Р. Конквеста, а також дотичні монографії і статті істориків, яких він цитує, але у хронологічних межах 1960 – 1980-х рр. За таких умов зберігається принцип історизму, тобто розгляд інтелектуального доробку ученого у часі і просторі. Сучасна українська історіографія, крім кількох енциклопедичних статей (Веселова, 2008, с. 26-27; Конквест, 2018, с. 203-204) і мемуарних згадок учнів та колег (Мейс, 2016; John, 2016), лише формується. Ні літературознавчі студії, ні політологічні, ні науково-історичні твори Конквеста – не стали предметом системного аналізу, а тим паче його тлумачення конкретних періодів історичного минулого України. Інтелектуальний ужинок ученого асоціюється з історією Голодомору, але він значно ширший і глибший.

Мета статті. Дослідити наукові праці американського ученого Р. Конквеста, його фактологічні пріоритети і концептуальні підходи висвітлення радянської соціально-політичної історії 1920-х рр., тлумачення ним її періодизації, порівнюючи з радянською історіографією.

Виклад основного матеріалу. У 1960–1980-х рр., які у творчому доробку Р. Конквеста виявилися найпродуктивнішими, спостерігалось своєрідне інтелектуальне змагання між західними та радянськими істориками. Західних учених називали «радянологами», тому що вони вивчали становлення і функціонування радянської політичної системи, хоч вони представляли інколи різні галузі знань. Не був винятком і Р. Конквест. Однак у його працях органічно поєдналися здібності фахового історика і авторитетного політолога, високий теоретичний рівень підготовки випускника Оксфордського університету з широкою ерудицією представника західної культури. Він постає істориком, тому що майстерно використовує проблемно-хронологічний принцип аналізу подій і явищ, критично аналізує джерела, крім архівних (не мав доступу до радянських архівних фондів), толерантно полемізує з колегами, навіть опонентами.

Періодизація історичних явищ у Р. Конквеста, на перший погляд, виглядає хаотичною, абстрактною і ситуативною. Перехід від політичного експерта радянської системи, тобто від професійного «радянолога», до класичного історика позначився на пасивному ставленні до хронологічної фрагментарності явищ і процесів. Він зник до глобальних теоретичних узагальнень, серед яких вагоме місце посідали оціночні судження епох, систем. Досліджуючи у 1960-х рр. діяльність більшовицької партії у національному питанні (Conquest, 1967) та особливості її аграрної політики (Conquest, 1968a), учений висвітлює політичну історію СРСР з позиції теорії тоталітаризму. Його концептуальні і фактологічні пріоритети були системно викладені у книзі «Великий терор». У тексті чимало дат, які виконують функції пасивного реєстратора подій, конкретних явищ, хронологію публічної діяльності Й. Сталіна. У змісті зустрічається єдина дата – трагічні події 1937–1938 рр. (Conquest, 1968b; Конквест, 2009), але автор використовує ключові дати (революція 1917 р., проголошення Непу 1921 р.). Стосовно 1920-х рр. жодної системної періодизації, тому що висвітлював безпосередньо події сталінського політичного терору, а не його витоки. Обставини і наслідки терору висвітлені фундаментально, а червоний терор початку 1920-х рр. учений залишив для своїх наступних досліджень.

Для історично-політологічних праць Р. Конквеста 1960-х рр. притаманні лаконічні назви розділів, обмаль дат, їх ситуативне використання, теоретичні узагальнення з елементами наукової публіцистики. Наявність історичних дат і відповідної періодизації локальних чи глобальних подій залежали від джерельної бази, її поглибленого вивчення. Чим конкретнішою постає проблематика, тим інтенсивнішим є датування явищ, подій, діяльності осіб. Зазначена тенденція притаманна не лише Р. Конквесту, а також західним ученим, які безпосередньо вивчали період Непу і 1920-х рр. (Merl, 1981) Поточну хронологію черпали з різних джерел, інколи цитували інших авторів.

Неп, як системне соціально-політичне явище, був і лишається для західних істориків хронометричним маркером радянської історії. Усі датують його проголошення 1921 р. Не став винятком і Р. Конквест, який вважав, що запровадження «ленінської нової економічної політики врятувало країну від розвалу й одночасно дало змогу партії не випустити з рук владу» (Конквест, 2009, с.32). Насправді країна перебувала у руїні, а про Російську імперію нагадувала стара назва адміністративного поділу – губернії в УСРР. Неп, як тактично-стратегічний задум Леніна, справді дозволив більшовикам утримати та зміцнити владу. Виділення цього історичного факту Р. Конквестом засвідчує його наукову обізнаність, історіографічну прихильність до подібного тлумачення. Зазначимо, що книга «Великий терор» була написана у 1968 р., тобто задовго до «Жнив скорботи», відтак його наукові тлумачення більшовицької тактики і стратегії Непу були сталими і зрілими.

Для західної політології періодизація подій і явищ не відігравала ключової ролі. Для радянської історіографічної традиції вона набула ідеологічної канонізації і меморіальної сакральності. Хронологічні рамки «Відбудови народного господарства», «Соціалістичної реконструкції», особливо з її курсом на індустріалізацію та колективізацію, ставали історіографічною аксіомою. Ніхто з радянських істориків не наважувався піддати сумніву їхню періодизацію, соціально-економічну необхідність і політичну доцільність. Ідеологеми та історіографічні схеми існували десятиліттями.

Західна історіографія і політологія прагматично застосовує хронологічні принципи, уникає надмірної канонізації історичних дат. Вони є важливим елементом структурування знань про минуле. Подібного ставлення до періодизації дотримувалась і Р. Конквест, виділивши конкретну послідовність подій («революція, селянська війна і голод») у 1917–1921 рр. Інтерпретаційна періодизація дивує абстрактним політологічним нігілізмом стосовно будь-яких ідеологем, особливо радянських. Назви ключових розділів деідеологізовані: «Глухий кут (1921–1927)», «Політика протистоянь 1928–1929 рр.». Лаконічність його формулювань – не випадковість, а

швидше за все закономірність прикладного застосування політологічного та історичного аналізу водночас. Учений відмовився від радянських історіографічних схем періодизації радянської політичної історії, не пристав і до оцінок української «діаспорної історіографії».

Концептуально висвітлення радянської історії відбувається у нього на методологічних засадах теорії тоталітаризму, доволі характерної для західної політологічної думки тих років. Спілкування Р. Конквеста з представниками української інтелектуальної еліти Америки певною мірою вплинуло на його проблемно-тематичні пріоритети. Однак у назвах розділів його праць ми не зустрічаємо відповідних ідеологем. Він не використовує поняття «національно-визвольні змагання», але аналізує події 1917–1921 рр. в Україні. Радянолог, політолог та історик Р. Конквест самостійно обирає хронологічні рамки для визначення більшовицької окупації України. Доказом є конкретні тлумачення: «більшовицькі окупанти з продзагонами», «запровадження радянського режиму», «вторгнення на територію України». Вони стосувалися початку 1918 р., а до «березня 1920 року було завершено третю радянську окупацію території України» (Конквест, 2007, с.66). Перманентно боротьба тривала, а протистояння радянської влади і народу набуло форм «селянської війни 1918 –1922» років (Конквест, 2007, с.76).

Ситуативна і локальна періодизація соціально-політичної історії 1920-х рр., до якої вдається американський учений, стосувалася подій, які не завершилися. За таких обставин дати є поточними і похідними, а інформаційним джерелом їх черпання стають документи, промови і праці більшовицьких лідерів, політичних аналітиків тих років, періодична преса, монографії радянських істориків. Р. Конквест цитує відому у 1920-х рр. книгу Л. Крицмана, яка стосувалася соціально-економічних наслідків революції для селян (Крицман, 1926). Звернення до радянської історіографії є полемічним, особливо в оцінці так званої класової боротьби (Гуштин, 1972; Трифонов, 1964). Світоглядно і концептуально він не пристає до жодної з історіографічних схем радянських істориків, висловлює абсолютно протилежну точку зору, адже класова боротьба була штучно привнесена на село.

Три хронологічних періоди (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), зазначені Р. Конквестом, історично і логічно взаємопов'язані. Вони постають із причинно-наслідкових обставин, викликаних жовтневим переворотом, військово-політичною, економічною та ідеологічною окупацією України більшовицькою Росією. Перший період стосувався воєнного комунізму, запровадження якого Р. Конквест пов'язує з початком «соціалістичної революції по-справжньому» (Конквест, 200, с.70). Хронологічно, на думку ученого, революційні перетворення розпочалися весною 1918 р. Він мав на увазі територію радянської Росії, адже в Україні діяла інша форма державного управління. Більшовизація українського політичного простору відбувалася зі Сходу, особливо у формі так званої класової боротьби, ідеологічно насаджуваної окупантами. У книзі Р. Конквеста дуже влучно використана цитата Я. Свердлова у листі до ВЦВК у травні 1918 р.: «Ми повинні надзвичайно серйозно поставити перед собою завдання щодо поділу села на класи, створення в ньому двох протилежних ворожих таборів, налаштування найбідніших прошарків населення проти куркульських елементів» (Конквест, 2007, с.71). Отже, дослідник підкреслює штучне загострення класової боротьби, а не її справжнє соціально-економічне походження. Насаджування комітетів бідноти і відправлення в Україну продзагонів переслідували прагматичне завдання – вилучення хліба і продовольства. Існуюча на селі майнова диференціація селянства не означала реально існуючого класового антагонізму, про який писали і говорили більшовики. Висновок ученого стосовно наявності соціально-економічних ознак класової типології селянських господарств був однозначним: «весь поділ селян за категоріями ґрунтувався на цілком хибному уявленні про класовий та суспільний характер селянства» (Конквест, 2007, с.109). А радянська історіографія присвятила «класовому антагонізму» сотні праць, міцно вмонтувавши цю більшовицьку ідеологему до методологічних основ (Изменение, 1979).

Лаконічним та історично достовірним постає визначення політичної сутності воєнного комунізму. Для досвідченого західного політолога воєнний комунізм – це «свідома спроба створення нового соціального порядку – негайний перехід країни до соціалізму» (Конквест, 2007, с.73). Не «потребами громадянської війни» і «непередбачуваними ситуаціями» була зумовлена зазначена політика, а експериментальним запровадженням «нового соціального порядку». Радянські історики, полемізуючи із західними радянологами, вказували на відсутність у них архівних джерел, тобто на інформативну бідність. Однак, судячи з аргументів Р. Конквеста, достатньо було публічних матеріалів і сучасної методології, щоб досягти системних висновків. Учений зазначає, що В. Ленін мав намір революційного переходу «до наступної фази – комунізму», тобто про «прямий перехід» до «комуністичних засад». Усе інше (вплив війни, продовольча криза тощо) було похідним і другорядним.

У Р. Конквеста хронологія подій має ознаки інтерпретаційної періодизації, а не формальної фіксації подій. Він оперує не лише цифрами (датами), а також категоріальними смислами, політологічними узагальненнями. Для нього воєнний комунізм мав функціональні

межі, а не просто формальні роки. Це стосується терміну і явища «громадянська війна». Вона закінчилася, а принципи «воєнного комунізму» продовжували діяти (Конквест, 2007, с.76), тому не війна зумовила їх походження, а політична система та ідеологія більшовизму. Висновок оригінальний, навіть для сучасної історіографії, яка дискутує довкола доцільності використання поняття «громадянська війна». У Р. Конквеста воно виглядає теоретичним запозиченням з радянської історіографії, а не його теоретичним переконанням. Учений писав про більшовицьку окупацію та «антибільшовицький рух в Україні».

Автор «Жнив скорботи» не оминув увагою обставин появи та діяльності перших колгоспів, які виникали у 1918–1921 рр. На переконання історика Р. Конквеста вони «були нечисленними і неефективними» (Конквест, 2007, с.75), тому не стали формою і засобом масового вилучення хліба у селян, як це відбулося у 1930-х рр. Здавалося б простий висновок, але важливий для розуміння так званої хлібозаготівельної політики більшовиків.

Масовий голод 1921–1922 рр. постає у Р. Конквеста логічним та історичним наслідком більшовицьких революційних перетворень. Опираючись на доступну йому статистику, учений намагався узагальнити соціально-демографічні наслідки першого радянського голоду. З посиланням на книгу Ф. Лоріме, видану 1946 р. у Швейцарії (Lorime, 1946), дослідник називає загальну кількість жертв у 1918–1923 рр., але «без урахування двох мільйонів росіян, які загинули під час Першої світової війни та одного мільйона біженців», а також 3 млн. від різних епідемій (Конквест, 2007, с.80). Р. Конквест розширив перелік обставин та причин смерті. Він виділив також соціальну категорію жертв – розстріляних селян за спротив «більшовицькій системі реквізиції», голоду 1921–1922 рр. – «близько п'яти мільйонів людських життів» (Конквест, 2007, с.80). Фраза про «шість мільйонів померлих у голодуючих повітах та губерніях» стосувалася усієї території радянської країни. Використовуючи матеріали перепису населення 1926 р., порівнюючи вікову групу від 25 до 65 років у структурі населення, учений називає кількість полеглих у роки Першої світової війни – два мільйони чоловіків і один мільйон за роки громадянської війни (Конквест, 2007, с.81). Він припускав, що у роки селянської війни загинуло близько 2 млн. чоловіків (стать, а не осіб).

Обставини і причини голоду 1921–1922 рр., який не згадується у книзі «Великий терор» (1968 р.), широко представлені у монографії «Жнива скорботи». Її автор не порівнює голод початку 1920-х рр. з Голодомором 1932–1933 рр., намагаючись розвести їх у часі. «Голод 1921 року, – наголошував він, – не був результатом якогось свідомого рішення влади заморити селян голодом, його спричинили післявоєнна господарська розруха, згубна для народного господарства економічна політика більшовиків та жорстока посуха. Однак не можна з певністю стверджувати, що кліматичні умови були катастрофічними. Вирішальним фактором, що привів країну до голоду, була хлібозаготівельна політика радянського уряду за «розверсткою», – саме тому, що у селян репресивними методами вилучали сільськогосподарську продукцію, у них майже нічого не лишалося для внутрішніх потреб» (Конквест, 2007, с.82). Не маючи у своєму розпорядженні радянських архівних документів, які були опубліковані в Україні значно пізніше (Голод, 1993), американський аналітик виклав основні причини голоду. Не заперечуючи деструктивного і згубного впливу стихійного фактору, він вказав на основну причину – «хлібозаготівельна політика радянського уряду за «розверсткою».

Географія голоду поширювалася на територію радянської Росії (Поволжя) і Україну. Дослідивши книгу американця Г. Фішера, яка вийшла ще у 1927 р. (The Famine, 1927), Р. Конквест зазначив, що московський уряд свідомо приховував від Американської допомогової адміністрації (АДА) факт масового голоду в Україні. Учений підкреслив, що «російський уряд намагався припинити іноземну допомогу голодуючим України і спрямував її на користь росіян» (Конквест, 2007, с.82). Нові архівні документи підтверджують висновки і тлумачення американського історика.

Інтерпретаційна періодизація Непу, яку застосовує Р. Конквест, поєднує хронологічний ряд з визначенням його структурно-функціональних ознак. Тактичне завдання і стратегічна мета ленінського нового політичного курсу, на переконання ученого, полягала у наступному: заспокоїти селян, отримати «перепочинок» подібно Брест-Литовському договору «перед лицем німецької загрози», накопичити кошти для відбудови промисловості і сільського господарства. Автор «Жнив скорботи» постійно цитує М. Бухаріна, біографію якого ретельно досліджував С. Коен, який був консультантом Р. Конквеста. Висвітлення обставин проголошення і функціонування Непу не ідеалізується, тому згадується намір В. Леніна вдатися до економічного терору.

Узагальнення і конкретні тлумачення тактично-стратегічної сутності Непу, які постають у праці Р. Конквеста, виявилися набагато прогресивнішими і повнішими, ніж у радянських дослідників середини 1980-х рр. У 1920-х рр. не відбулося політичного Непу, тобто реформування радянської політичної системи. Американський історик виявився кмітливим політологом, тому зазначив, що у 1921 р. більшовики пішли на поступки, щоб зберегти владу,

але після смерті В. Леніна почали боротися за неї між собою. Боротьба точилася не за демократизацію політичної системи, а винятково за лідерство у партії та країні. Згадав і про роль М. Бухаріна у цій боротьбі, який вважав себе теоретиком партії, але «вніс дуже мало пропозицій щодо модернізації чи соціалізації села» (Конквест, 2007, с.96). Критичне ставлення Р. Конквеста до діяльності більшовицьких лідерів і політичних процесів в СРСР 1920-х рр. цілком закономірне. Він представляв політологічний напрям, методологічну основу якого становила теорія тоталітаризму, а з іншого боку притаманне для західної історіографії критичне ставлення до будь-яких джерел.

Інноваційним виглядає визначення «український Брест-Литовський», яке учений адресує подіям у духовному та культурно-освітньому житті України 1920-х рр. Р. Конквест, довірившись певною мірою оцінкам Д.Мейса ролі і місця українського націонал-комунізму тих років (Масе, 1983), вважав, що комуністи тимчасово «пішли на поступки українським національним почуттям». Насправді відбувалася системна ідеологізація освіти, культури, духовного життя суспільства, тому українізація не стала «українським непом», хоч і справила помітний вплив на культуру. Визначення ученого «українська партійна інтелігенція», до якої він зарахував О. Шумського, М. Скрипника, М. Хвильового, мала відносну ідеалізацію зазначених постатей. Вони мали виразні національно-культурні пріоритети, але розглядали їх у контексті більшовицької ідеології.

У загальній періодизації соціально-політичних процесів, якої дотримувався Р. Конквест, важливе місце посідають 1928–1929 рр. Він називає цей період «політикою протистоянь», а ключовою проблемою – «зернову кризу». Вона, на його переконання, була закономірним наслідком соціально-економічної політики більшовиків. Для її подолання достатньо було стабілізувати ринок зерна шляхом належного фінансування реальної хлібозаготівлі. Відсутність державної підтримки призвела до «заготівельної кризи 1927–1928 років» (Конквест, 2007, с.119). Дефіцит зерна, на думку ученого, становив 2,1 млн. т., але Й. Сталін відмовився від закупівлі зерна на світових ринках, вдавшись до «надзвичайних заходів». Неп фактично було зруйновано, а по селах «відновилися реквізиції періоду громадянської війни» (Конквест, 2007, с.121). Застосування карально-репресивних методів вирішення економічних проблем стало нормою радянського політичного керівництва на чолі з Й. Сталіним. Учений персонально пов'язує так званий «урало-сибірський метод» заготівлі хліба з новим більшовицьким лідером.

Висвітлюючи події кінця 1920-х рр., Р. Конквест називає три різних періоди вирішення більшовиками конкретних соціально-економічних проблем: зима 1927–1928 рр. («просто захоплення зерна»); зима 1928–1929 рр. («для досягнення тієї ж самої мети намагалися створити видимість масової підтримки та ініціативи на селі»); у 1929–1930 рр. («одягнули шори колективізації, що було способом забезпечення постійного контролю над виробництвом зерна») (Конквест, 2007, с.151). Зазначені «доктринальні фантазії» Й. Сталіна мали високу соціальну ціну – системний занепад сільського господарства і масовий голод. Узагальнюючи підсумки більшовицької політики, Р. Конквест зазначив, що країна вступила «в епоху розкуркулювання, колективізації та терору голодом, в епоху війни проти радянського селянства, що надалі переросла у війну проти українського народу» (Конквест, 2007, с.151). Він не згадав локального голоду кінця 1920-х рр., але визначив сумні перспективи здійснення сталінської «революції згори».

Висновки. Інтерпретаційна періодизація радянської соціально-політичної історії 1920-х рр., яку застосував Р. Конквест у своїх працях, мала класичну цифрову фіксацію подій і явищ, а також форму науково-історичних понять (знакових символів) – «воєнний комунізм», «громадянська війна», «Неп», «радянська окупація». Поточні дати, які часто зустрічаються у книгах американського ученого, внутрішньо структурують історичний матеріал, забезпечують його виклад у хронологічному порядку. Вони є похідними, а основними і базовими в інтерпретаційній періодизації радянської історії постають її системні періоди (етапи, епоха). Їх авторське тлумачення є пріоритетним, а не пасивне сприйняття відповідних ідеологем радянської історіографії (відбудовний період, курс на індустріалізацію тощо). Висновки та оцінки Р. Конквеста стосовно тактики і стратегії воєнного комунізму, Непу, внутріпартійної боротьби в СРСР другої половини 1920-х рр. науково обґрунтовані та історично достовірні, які суттєво відрізнялися від тлумачень радянських істориків.

Резонансною, а не вигаданою західним радянологом Р. Конквестом, була і лишається його періодизація основних етапів більшовицької окупації України, починаючи з 1918 і завершуючи 1921 р. Інноваційною є оцінка ученим «українського Брест-Литовська», тобто більшовицьких поступок у царині освіти та культури. Він не згадав про українізацію, але до певної міри ідеалізує «українську політичну інтелігенцію», тобто роль М. Скрипника, О. Шумського, М. Хвильового у просуванні національно-культурницьких пріоритетів. Можна припустити, що на нього справив певний вплив його радник Джеймс Мейс, який системно досліджував витоки та ідеї українського національного комунізму.

Політолог Р. Конквест, на відміну від радянської історичної науки, не канонізував значимі дати, а логічно структурував їх у відповідності до подій і явищ. Три базових періоди (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), зафіксовані ним у працях, історично і логічно взаємопов'язані. Жодної назви хронологічного періоду, яка б нагадувала радянську історіографічну традицію. У нього своє тлумачення періодизації, яке постає із історичної динаміки та еволюції соціально-політичних процесів. Визначені ним 1921–1927 рр. загалом відповідали періоду Непу, але Р. Конквест не акцентує на цьому уваги. Не пише про реальне згорання нового курсу у 1928–1929 рр., але не оминає так званих «надзвичайних заходів», тобто фактичного скасування Непу і переходу до карально-репресивних методів вирішення економічних проблем.

Об'єктивними і достовірними є тлумачення Р. Конквестом причин і наслідків голоду 1921–1922 рр. Учений не заперечує згубного впливу стихійного лиха, але основним призвідцем вважав економічну політику більшовиків, їх форми і методи хлібозаготівлі, а насправді прямої реквізиції хліба, продовольства у селян. Інноваційною постає оцінка ролі і місця перших колгоспів, які не стали тоді основною формою позбавлення хліба та сировини. Стосовно встановлення кількості жертв першого радянського голоду Р. Конквест обмежився цитуванням історичних досліджень, які з'явилися у 1920-х і 1940-х рр. Він розглядав голод в межах РСФРР та УСРР, виділив факт замовчування «українського голоду» з боку Кремля.

Концептуально радянолог та історик Р. Конквест опирався на методологічні підходи теорії тоталітаризму, яка широко використовувалася західними політологами у висвітленні радянської політичної системи. Однак його періодизація виявилася органічним поєднанням політологічного, історіографічного та конкретно-історичного аналізу подій і явищ, які відбувалися і спостерігалися у 1920-х рр.

Подяка. Висловлюю щирі вдячність працівникам бібліотек, а також членам редколегії журналу за консультації, надані під час підготовки статті до друку.

Фінансування. Автор не отримав фінансової підтримки для дослідження, авторства та публікації цієї статті.

Джерела та література:

- Conquest, R** (1968a). *Agricultural Workers in the USSR*. New York; Washington: Frederick A. Praeger, 139 p.
- Conquest, R** (1967). *Soviet Nationalities Policy in Practice*. London ; Sydney: Bodley Head, 160 p.
- Conquest, R.** (1968b). *The Great Terror Stalin's Purge of the Thirties*. New York: Macmillan, XIV, 663 p.
- John, B.** (2016). Dunlop and Norman M. Naimark. In Memoriam. Robert Conquest, 1917 –2015. *Slavic Review*. №1. Vol.75. P.238 –239.
- Lorime, F.** (1946). *The Population of the Soviet Union*. Geneva, 40 p.
- Merl Stephan** (1981). *Der Agrarmarkt und die Neue Ökonomische Politik. Die Anfänge staatlicher Lenkung der Landwirtschaft in der Sowjetunion 1925–1928*. München;Wien: Oldenburg Verlag, 530 s.
- The Famine** (1927). *The Famine in Soviet Russia 1919–1923. The Operations of the American Relief Administration, by H.H.Fisher*. New York: The Macmillian Company, 608 p.
- Веселова, О.М.** (2008). Конквест (Conquest) Роберт. *Енциклопедія історії України*. Т.5. Київ: Наукова думка. С.26–27
- Голод (1993).** *Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів* / Відп. ред. С.В. Кульчицький. К.: Наукова думка, 240 с.
- Гущин, Н.Я.** (1972). *Классовая борьба и ликвидация кулачества как класса в сибирской деревне 1926–1933*. Новосибирск.
- Изменения** (1979). *Изменения социальной структуры советского общества 1921 – середина 30-х годов* / Отв. ред. В.М. Селунская. М.: «Мысль», 343 с.
- Конквест, Роберт** (2018). Конквест Роберт // *Енциклопедія Голодомору 1932–1933 років в Україні*. Дрогобич: «Коло», С.203–204.
- Конквест, Роберт** (2009). *Великий терор. Сталінські чистки тридцятих років*. Луцьк: ВМА «Терен», 880 с.
- Конквест, Роберт** (2007). *Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор*. Луцьк: ВМА «Терен».
- Крицман, Л.** (1926). *Героический период русской революции. Опыт анализа военного коммунизма*. Москва, Ленинград.
- Mace, J.E.** (1983). *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918-1933*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute, XIV, 334 p.
- Мейс, Джеймс** (2016). *Україна: матеріалізація привидів*. Київ: ТОВ «Видавництво Клію», 685 с.
- Трифонов, И.Я.** (1964). *Классы и классовая борьба в СССР в начале НЭПа (1921-1922)*. Ленинград: Издательство Ленинградского университета.

Serhii S. Borzov

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University
Postgraduate Student (Ukraine)

**Soviet Socio-Political History of the 1920s and its Interpretive Periodization
in the Works of Robert Conquest**

Abstract. The purpose of the article. Investigate the scientific works of the American scientist R. Conquest, his factual priorities and conceptual approaches to the coverage of Soviet socio-political history of the 1920's, his interpretation of its periodization, compared with Soviet historiography. **The research methodology** consists of classical methods of historical research (chronological, comparative, historiographical analysis, scientific analogy). A combined approach is used, which combines the presence of a historical context with its critical historiographical interpretation. For the first time, the object of comprehensive research is the scientific work of historian R. Conquest, author of famous works - "The Great Terror" and "Harvest of Sorrow", which to some extent determines the **scientific novelty**. The intellectual activity of the scientist is associated mainly with the study of the Holodomor. However, his original interpretations of socio-political events in Ukraine in 1917–1929, the formation and functioning of the Soviet system of power, the role and place of its elites, the interpretation of the NEP era, and the mass famine of 1921–1923 were overlooked. The periodization of Soviet political history used by the Conquest is considered by us in a historiographical sense. It is important to highlight his scientific interpretations of events and phenomena, to emphasize the author's concept, to find out the differences in comparison with Soviet historiography. This approach seems innovative to us. **Conclusions.** It is noted that the Conquest's periodization of socio-political processes in the 1920's was digital (classical dating of events) and purely interpretive (author's interpretation of phenomena and processes). His scientific assessments of military communism, the NEP, and the political struggle in the CPSU (B) for leadership and power are historically reliable and well-argued. The key chronological periods (1917–1921, 1921–1927, 1928–1929), which are called out by the scientist, are logically and historically interrelated. The periodization of the Bolshevik occupation of Ukraine, the very formulation of the problem and its coverage are original and innovative. Soviet history researcher, political scientist and historian Conquest abandoned the periodization of socio-political history of the 1920s, canonized by Soviet historiography.

Key words: R. Conquest, NEP, military communism, revolution, peasant war, famine of 1921–1923, Ukraine, grain problem.

References:

- Veselova, O.M.** (2008). Konkvest Robert (Conquest). *Enzyklopedija istorii Ukrainy – Encyclopedia of the history of Ukraine*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Holod (1993).** *Holod 1921–1923 rokiv v Ukraini. Zbirnyk dokumentiv i materialiv [Famine of 1921–1923 in Ukraine. Collection of documents and materials]*. Kyiv: Naukova dumka. [in Ukrainian].
- Gushchyn, N.J.** (1972). *Klassovaja bor'ba y lykvydazija kulachestva kak klassa v syburskoj derevne 1926–1933 [The class struggle and the liquidation of the kulaks as a class in the Siberian countryside 1926–1933]*. Novosybyrsk: Nauka. [in Russian].
- John, B.** (2016). Dunlop and Norman M. Naimark. In Memorial. Robert Conquest, 1917–2015. *Slavic Review*. Vol.75. 238–239. [in English].
- Konkvest, Robert** (2018). Konkvest Robert (Conquest). *Enzyklopedija Holodomoru 1932–1933 rokiv v Ukraini – Encyclopedia of the Holodomor of 1932–1933 in Ukraine*. Drohobych: «Kolo». [in Ukrainian].
- Izmenenija** (1979). *Izmenenija sozial'noj struktury sovetskoho obshchestva 1921–seredina 30-kh godov [Changes in the social structure of Soviet society 1921 - mid-1930s]*. Moskva: Mysl'. [in Russian].
- Konkvest, Robert** (2007). *Zhnyva skorboty. Radjans'ka kolektyvisazija i Holodomor [Harvest of sorrow. Soviet collectivization and Holodomor]*. Luz'k: VMA «Teren». [in Ukrainian].
- Konkvest, Robert** (2009). *Velykij terror. Stalins'ki chystky trydzjatykh rokiv [Great terror. Stalin's purges of the thirties]*. Luz'k: VMA «Teren». [in Ukrainian].
- Conquest, R.** (1968a). *Agricultural Workers in the USSR*. New York; Washington: D.C.; Frederick A. Praeger. 139 p. [in English].
- Conquest, R.** (1967). *Soviet Nationalities Policy in Practice*. London; Sydney: Boldley Head. 160 p. [in English].
- Conquest, R.** (1968b). *The Great Terror Stalin's Purge of Thirties*. New York: Macmillan. XIV. 663 p.: [in English].

- Kryzman, L.** (1926). *Geroicheskyj period Velikoj russkoj revoljuzii. Opyt analiza voennoho kommunisma* [The heroic period of the Russian revolution. Experience in the analysis of war communism]. Moskva; Leningrad. [in Russian].
- Lorime, F.** (1946). *The Population of the Soviet Union*. Geneva. 40 p. [in English].
- Mace, J.E.** (1983). *Communism and the Dilemmas of National Liberation: National Communism in Soviet Ukraine, 1918–1933*. Cambridge, Mass.: Harvard Ukrainian Research Institute. XIV, 334 p. [in English].
- Merl Stephan** (1981). *Der Agrarmarkt und die Neue Ökonomische Politic. Die Anfänge Sttatlicher Lenkung der Landwirtschaft in der Sowjetunion 1925–1928*. München;Wien: Oldenburg Verlag. 530 s. [in Deutsch].
- Tryphonov, I.J.** (1964). *Klassy i klassovaja bor'ba v SSSR v nachale nepa (1921–1922)* [Classes and class struggle in the USSR at the beginning of the NEP (1921-1922)]. Leningrad: Isdatel'stwo Leningradskoho universiteta. [in Russian].
- The Famine** (1927). *The Famine in Soviet Russia 1919–1923. The Operations of the American the American Relief Administration, by H.H.Fisher*. New York: The Macmillian Company. 608 p. [in English].
- Meis, Dzheims** (2016). *Ukraina: materializatsiia pryvydiv* [Ukraine: the materialization of ghosts]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo Klio», 685 s.

Статтю надіслано до редколегії 11.09.2022 р.
Статтю рекомендовано до друку 16.11.2022 р.